

„Társak a Gondban”

(Tamási Áron és Sütő András rokonszellemisége)

Az erdélyi és az egyetemes magyar irodalom emblematikus kortárs alakjának, Sütő Andrásnak a metaforikusan mély értelmű megfogalmazása szerint a „közösség homlokráncaiba” mintegy belesűrűsödik, egyszersmind koncentrikus köröket, táguló létezőszférákat kapcsol együvé a nemzetmegtartó paraszti-népi társadalom, a kisebbségbe taszított erdélyi magyarság és az integer összszemzeti magyar közösség minden gondja, fájdalma és megőrizni kívánt reménysége. Életművében sugárzó szerves egységben lélegzik a klasszikusnak nevezhető sorsirodalom összes lényeges eleme: a történelmi küzdelem hitelű és hitvallásos vállalásától az elidegeníthetetlen kollektív életérdek és életigény demonstratív kifejezésén, képviselőtén keresztül a hagyományfolytonosság és a távlatos erkölcsi-esztétikai példaállítás örökérvényű törekvéseig. A „teljes emberi lét átélésére az egyén képtelen; a teljes lét csak a közösség számára adatott meg, amiként a zenekari muzsika is több hangszeren s több művészkéz révén szólal meg” – halljuk tőle számtalan változatban a felelős gondolkodás és a lenyűgöző nyelv- és írásművészeti esztétika prózaköltői magasrendűségében fogant aforisztikus bölcséleti elveit, téziseit. Etikum és esztétikum organikus kapcsolatát kikristályosító szentenciák ezek – a kultúrfilozófiai, morálpedagógiai, társadalomaxiológiai, sőt értékpolitikai tanítások atmoszferikus közegében, a végső értékeszmék együttes, szinkretikusan és egzisztenciális vagy metafizikai szintézisben összetartozó minőségét nyomatékosítva. Mintha a „kalokagathia” antik eszményének felelevenítésével is. („A két szóból – 'kalosz' – 'szépség' és 'agathosz' – 'jó' összetett 'kalokagathia' szó jelzi a kategória félig etikai, félig esztétikai tartalmát” – elemzi *Az esztétikai kategóriák története* című munkájában Loszev és

Sesztakov.) A sütői szofizma szerint is: „A szép és az *elkötelezettség*, a szép és az *üzenet*, a szép és valaminek a *szolgálata* egybefonódik.” Egyén és közösség, erény és szépség, valóságosság és eszményiség („reál” és „ideál”) harmonikus ontológiai találkozása zajlik az ilyen tűnődő és vallomásos, gyakran pedig fohászos és „jajkiáltásos” sorshelyzet-értelmezések nyelvi futamaiban. (Hiszen „köztudott dolgok kimondásához kell a mersz”). S a sorsos igazságbeszéd – az (autochton és autonóm) „sajátosság méltóságának” rendületlen hirdetésével például – a folyvást meg-megújuló „hungarocídium” terrorját elszenvedve („szemet szóért” áldozva) pedig valóságos és jelképes mártíriumként is hitelesíthető.

A nyelv tehát a lét háza; „ama kimondás megtörténe, melyben egy népnek történetileg kibomlik világa” (Martin Heidegger). Népének szóművészeként és szószólójaként Sütő András szavaink, az „Anyanyelv-Istenség” „Nagyfedelemességének” őrzőjeként – és nyelvteremtő mestereként – a szociografikus útijegyzet, a lírai konfesszió és a meditatív kontempláció, az esszéműfaj (benne – Ablonczy László találó definíciója szerint – az „esszépanasz”), de az anekdotikus-humoros vagy mesés elbeszélés, a balladás látomás ezerszólamú hangján is híven idézte fel mezősegi családját, szülőföldjét, a népi szegénység és kiszolgáltatottság kálváriáját is: a „hétköznapokat a keresztfán”. Hogy könnyebb legyen az édesanya ígerte álom, s hogy a torokban eggyel kevesebb legyen a csomó. Biblikus-szakrális emelkedettséggel és igei bensőségességgel kérve-követelve az imádságos „kiáltás jogát”: hogy „engedjétek hozzám jönni a szavakat”. És ugyancsak történelmi-mitológiai perspektívák és jelentésformák gondolatvilágával jelenítve meg egyén és hatalom, szellem és erőszak, kollektív

* A szerző elnyerte a Magyar Művészeti Akadémia Művészeti Írói Díját a köztestület közgyűlésén, 2017. május 25-én.

önazonosság és fajüldöző népiertés engesztelhetetlen konfliktusait a katartikus erejű drámai példázatokban. Sütő András parabolikus tragédiái és groteszk tragikomédiái a veretesen klasszicizáló modern drámaírás világirodalmi jelentőségű darabjai. Bennük az értékpusztítással szembe- szegülő morális magatartás univerzális antropológiai alapelveként bontakozik ki: „...ha porból lettünk is: emberként meg nem maradhatunk az alázat porában”! Az *Egy lócsiszár virágvasárnapja*, a *Csillag a máglyán*, a *Káin és Ábel*, *A szuzai menyegző*, az *Advent a Hargitán* és a többi: az egyszerre analízáló és stilizáló lélekábrázolás, a poétikus hitvitázó eszme-színművé vagy szimbolikus drámai emberiségköltéménnyé szélesedő létezésvízió megannyi műfajteremtő remeke.

A „Gondban” és „az Idő markában” született művek, nemzetföltő és értékmentő eszme-futtatók egyaránt „égtartó” éthoszt revelálnak „omló egék alatt”, szörnyű „erdélyi változatlanóságok”, a valahai „Tündérváros” szakadatlan „nagy romlása” közepette, „Heródes napjai” idején, a „Betlehemből a Golgota hegyére” vezető kálváriás út folyamán: az etnikai üldöztetés, a nemzet- és kisebbségpusztító megfélemlítés, a menekülés- vagy beolvadáskényszer körülményeivel hadakozva is. Autentikus mondataikkal a humanitás, a szabadság-, igazság- és emberszeretet eszméit értelmét és érzelmét hangsúlyozva: „a fű lehajlik a szélben, és megmarad”; „nyelvéből kiesve: létének céljából is kiesik az ember”; „a szabadság nem külsőség, hanem a belső ember”; „ott kezdődik az ember, amikor összetéveszti magát mindazzal, amitől megfosztották”; „maradok, másként nem tehetek”; „vagyunk, akik voltunk, leszünk, akik vagyunk”; „maradunk, ahol voltunk és leszünk, ahol vagyunk”.

Különleges hatású mives stílusművészet, komplex leíró, elbeszélő és értelmező, gondolat-tömörítő nyelvezet ez. „Tamási óta olyan szépen nemigen szóltak magyarul ezen a tájon”, mint Sütő (állította Fodor Sándor). Az előadásmód érzékletes gazdagságához az asszociatív fogalom- és képzetűzésű szófüzérek, a bensőséges szemléletességet és a filozofikus perspektívákat összehangoló mondatzövések, a köznapi, a népi, a természetes, a nemzettörténelmi, a kultúrhistoriai, a mitologikus, a vallási tudattartalmakat dúsan társító fordulatok éppúgy hoz-

zákötődnek, mint az emelkedett és a játékos, a retorikus és az adomás, a tragikus-fenséges és a bizarr-ironikus, abszurd-keserű hangnemek, hangulatok – és így zamatosulnak időtlenné. A szóképi, metaforikus, jelentéstani sokféleség és sokrétűség, a plasztikus konkrétság és a szívárványos elvonatkoztatás, az elokvencia és az eufónia változatos összefüggésrendje, az életbölcesség és a létderű emberiségét árasztó tónus és hanghordozás: a mélységesen személyes és közösségi sorsproblémákra rávilágító igazmondások artisztikus varázsának titkait a nyelvi materiában és a nyelv fölötti szférákban egyszerre sejteti. És ekképpen szövetkeznek a nyelv önkijelentő létigéi és a létezés rejtelmes nyelvjelei: a mondathajlatok sorsigazságai. „Hát semmivé lesz itten, ami mindenünk volt?” – horgad föl például a pusztulás rémével viaskodó aggodalmas-ráébresztő kérdés, amelyben a népies-archaikus helyhatározószó-változat (az „itten”) vagy a „mindenünk” névszóalakban megjelenő többes számú személyrag – tehát a meghitt-familiáris ragaszkodás leheletfinom toldalékai – által az elsorvadás meg-rázón test- és lélekközeli tényveszedelme sötétlik elő; miközben az architektonikus arányossággal tagolt vonatkozó mondatösszetétel a megsemmisülés borzongató folyamatát és apokaliptikus végállapotát is megindító méltóságörzéssel, nyelvi és spirituális önbecsüléssel képes jelezni. „Úgy cselekedjünk, hogy megmaradjunk” – ez a Bethlen Gábor-i tételmondat a látszólagos egyszerűségben szintén meghúzódó transzcendentális szuggesztíóval telítődik: a banálishan hangzó „meg kell maradnunk”-jellegű felszólítás helyett az egy utalószavas főmondattá és egy kötőszavas módhatározói mellékmondattá alakulással valamifajta igei parancsolatszerű ritmust, mondattempót vesz föl ez az intellektus; valami kimért, szelíd, nyugodt, de annál határozottabb ütemhangsúlyt. A tisztán hullámzó, egyenletes dallammenetben nincs kapkodó, zaklatott sietség, a mondatrészek nem rövidülnek, nem esnek ki, s a megmaradás imperatívuszának kétféle erős igével való nyomatékosítása, mintegy szimmetrikus kétfelé bontása-húzója: nemcsak magát a helytállás célzott létkövetelményét, hanem az ennek a szolgálatába állított cselekvéséthosz nemességét is sugallja. „Itt maradni kell akkor is, hogyha nem lehet” – jegecesedik ki „Erdély tizenegyedik

parancsolataként” a Makkai Sándor-i „nem lehet” és a Reményik Sándor-i „ahogy lehet” visszhangzó létparadoxonaival is megbirkózó erkölcsi alaptörvény. A jelentésutalások egész hálózatos szövedékét átfogó és új felismerésekkel bővítő súlyosságú mintapéldái az ilyenféle kijelentések: a kollektív sorstudat mélyeit fölfakasztó, embervoltunk egészét megrezdítő, kortalan ősigazságok biztonságával igazító jelmondatok: Ady Endre-i, móríci, Németh László-i, illyési, Tamási Áron-i szövegek és maximák mellett fölfénylő szállóigék.

Az életérdekű Sütő-mondat tehát: egyenként is esztétikai fenomén. Jelentéstartományait a hangtani és szerkezeti jegyek, a logikai és érzelmi horizontok, a lírai és intellektuális vonatkozások együtt szélesítik. Az akár az egyszavas párbeszédektől a szubtilis okfejtésekig, a valóságizű helyzetrajztól a szenvedélyes általánosításig és lényegkövetkeztetésig változatosan terjedő esszészövegtípusokban is mindig kényes egyensúlyt tart a közlendő szilárd értelmi váza, eszmei építménye és poétikus telítettsége: tapasztalást és erudíciót egyeztető gazdagsága. „Bűbáj, varázslat, s mi minden még: Sütő nyelvi szempontból teremt újjá bennünket: senkinek sincs nálunk olyan öntörvényű nyelve, mint neki” – állapította meg Bretter György. Vagy Deák Tamás: „...igazi műfaja a legősibb és a legkényesebb: a *mondát*”; „irodalmunk legartisztikusabb alakja, Tamásinál is kényesebb fülű, választékosabb”; és Bajor Andor: „Sütő a legszebben fogalmazó jelenkori magyar írónk”; „közel jut a szólásmondáshoz, az egy mondatba lepárolt értelmezéshez vagy tapasztalathoz”; „ezt az ősi és eddig ismeretlen nyelvi anyagot át- és átszövi a zsoltáros fogalmazás, Szenczi Molnár Albert és Károli Gáspár fordulatai adják a szó emelkedettségét és patináját”; „Sütő mondatai szigorú, fehérre meszelt falak közül szállanak a magasba. Mesévé színesedett igék.” S az erőteljes közvetlen hatással bíró szövegforma tovagyűrűző jelentéskörökkel vezet át azokhoz a dimenziókhoz, amelyek az írói világkép egészének lényegi karakteréről árulkodnak, amelyek szemlélet és magatartás alapjegyeit látatják. Az „ahogyan mondja” elválaszthatatlan a sütői műben attól, „amit mond”, s annak is legalább két hatalmas övezete rétegződik egymásra. Az egyik egy szuverén és teljességigényű látás-

mód erkölcs- és létbölcseleti felfedéséhez járul hozzá, a másik a megszólaltatott szellemi értékbirodalom továbbélését segíti elő.

A nyelv – az „erdőzúgásos” anyanyelv – egyrészt terepe, másrészt kitüntetett, reflektált tárgya is az elmékedéseknek – mint a „nyelvében bujdosó”, megszegényített kisebbségi közösség önértékű létfeltétele. Így lehet már maga a szókép is a megmaradás záloga: a racionális ténymeglátás és a képi jelentéskitágítás egyidejűségében. Metafora és metafizika ricœuri értelemben vett transzcendáló, „túlemelő” képessége szerint. Az író ekként idézi Jean Pierre-t: „A Szó, amely Isten, redőiben őrzi az emberi nem történetét az első naptól fogva, s minden nép történetét annak nyelvében, olyan bizonyossággal s oly cáfolhatatlanul, hogy zavarba ejti a járatlanokat és tudósokat egyaránt.” S mert minden szó eredetileg metafora (borgesi megállapítás ez), azaz transzcendens vétetésű: képzettartalmával egyúttal „a legcáfolhatatlanabb beszéd” (ahogyan azt Illyés Gyula Sütő Andráshoz írott versében kinyilvánítja) – s a „leszállhatatlanul”, „kecsegtető ígérek” nélkül is énekelő madár üzenetének, a „csak azért is”-morálnak, a „fejtartás” mintaadásának a megfogalmazódásáig ível (*A lőtt lábú madár nyomában*). „Mindenekfelett nagy dolog metaforázónak lenni: mert egyedül ez az, amit mástól átvenni nem lehet; a tehetség legbiztosabb jele; találónan metaforázni annyi, mint a hasonlót meglátni” – citálja Sütő Arisztotelészt is, hogy aztán minden nyelvi-szellemi kulturális közösség eltulajdoníthatatlan létjogát bizonyítsa sajátosságai megvédéséhez. Mert egy nyelvközösségi nemzeti kultúra az eszmélet legmagasabb rendű öntanúsításával jelzi a szellemi életlehetőségek maximumát. Az egyes nyelvekben megtestesülő egyenrangú kultúraváltozatok pedig nem működhetnek egymás sérelmére: „...az emberek épp emberi különbségeikben lehetnek egyenlők. És csakis az egyenlőségben jut szóhoz a természetes különbözőségük.” („Minden madár úgy énekel, ahogy a csőre áll.”) Egy nyelv kifosztása vagy elnémítása, egy speciális értékszféra hozzájárulásának megszűnése hiányt kelt az értékek összességében és egyetemességében. (Ha a „kézhasználat” vagy a „lábhasználat” mint kifejezés is természetellenes, abszurd, ha szabályozási szándékot akar jelölni, akkor hogyan lehetséges egyáltalán engedélye-

zett vagy nem engedélyezett „nyelvhasználatról” beszélni?) Az identitásválság és a kulturális degradáció (a betegségmetaforákkal illehető „nyelvkárosultság”, „nyelvínség”) létrérendi elveket támad: univerzális, oszthatatlan létjogokat von kétségbe. A sajátosság tehát elidegeníthetetlen tulajdonság, létvonatközös; hitelesen csak ezen keresztül közelíthetők meg elvontabban egyetemes értékek is. Többször idézi Sütő az idevágó turgenyevi, Thomas Mann-i megállapításokat: „...az emberi csak a nemzetiben tud megvalósulni”; „nemzetén kívül nincs művészet”; „saját arc nélkül ideális arc sincs; a magunk arculata nélkül csak kifejezéstelen, üres arc lehetséges”. A „hely, idő és körülmény”, a „provincia” értelmetlen megtagadása ugyanis a provincializmus, s nem a helyi arculat – a „genius loci” – vállalása. És ez az alapelv hangolja Sütő András számtalan irodalom- és kultúrtörténeti tárgyú esszéjét, elmélkedését is. Így boltozódik föl esszévilágában egy markáns erdélyi kincsestár, egy egész transzszilván szellemi univerzum is, amely egyrészt híven tükrözi és jellemzi megalkotójának arculatát, beállítottságát, látókörét. Másfelől pedig úgy zajlik egy lenyűgöző szellemtörténet megelevenítése, hogy annak során nemcsak az értelmezés mikéntje, hanem természetesen az értelmezett tárgy mibenléte is izgalmassá válik. Apáczaitól Kemény Zsigmondig, Orbán Balázstól Benedek Elekig, Kós Károlytól, Tamásitól, Kemény Jánostól a kor- és nemzedék-társakig felsorolhatatlan azoknak a serege, akik az egyetemes magyar irodalom nagyjai, Ady, Móricz, Illyés, Németh László, József Attila, Veres Péter, Nagy László és a többiek, s a magyar kultúra egyéb területeinek kiválóságai, színészek, zenészek, képzőművészek mellett és között, akár az erdélyi festők, szobrászok, népművészek és kézművesek társaságában felvonulnak. S ennek az impozáns erdélyi kincseháznak, önismereti thesaurusnak, enciklopédikus tudástárnak tehát csak a körvonalai is alig felmérhetők: az együtt élő erdélyi népek sok száz éves sors történelmétől, a székelység ősrök létküzdelmétől, a mezőségi, a szórványmagyar népélet hagyományaitól, a Bethlen Gábor-i fejedelemségtől, a „tündérkert”-örökségtől, a „nagy romlás”, a trianoni országvesztés, az anyanyelvi zsugorodás időszakain át, „omló egek alatt” a mégis-megmaradást hirdető, a „sajátosság méltóságát” féltő és őrző, „égtartó”

emberek kultúramentő igyekezetéig és teljesítményéig, el egészen a „fülesek és fejszések” közé szorult közelmúltat és napjainkat meghatározó irodalmi, politikai jelenségekig – „erdélyi változatlanóságok” közepette. A régi nagy hazatérők (Misztótfalusi, Apáczai) után az újabbak, Benedek Elek, Kós Károly, Kuncz Aladár, Tamási Áron: ugyancsak a hűség, a sorsválasztás és küldetés-vállalás, a szülőföldmisszió példateremtői. Tanító-mesterek és alapítók; miként Kemény János, akinek marosvécsi várából az első világháborút követő felbolydulásban írók menedéke lett: „...újfajta haditanácskozások színhelye a megtartó szellem fegyvereinek számbavételével. Báthori Gábor, Rákóczi György és megannyi főúr várának utolsó gazdája, Kemény János új értelmet adott a griffmadaras, dámvadas címernek: a kisebbségi humanum jegyében fogant erdélyi magyar művelődés felkarolásának mecénását.” Sütő András esszéi, az ő szellemüket folytonosan ébresztő emlékezései bizonyágtételek voltak a legnehezebb időkben is: értékvédő, örökségmentő, tradíciótudatosító vitairatok – minden lélekgyilkos, kultúraellenes, magyarpusztító szándékkal és erőszakkal szembeszállva, hadakozva. (A megbélyegzések évadán; amikor „Kós Károly? Transzilvanista. Nyírő? Fasiszta. Bánffy Miklós? Volt külügyminiszter és főleg dilettáns. Dsida? Katolikus. Makkai viszont református. Reményik irredenta, Kemény János földbirtokos, Balázs Ferenc unitárius, Bözödinek pedig biblikus témájú regényrészlete jelent meg, eo ipso: antiszemita”.) Színes, élvezetesen eleven életrajzi, intézmény- (színház-, sajtó-, folyóirat- stb.) történeti mozzanatokkal megélénkített közelképekben, karakterfestő részleteket és áttekintő értékeléseket szervesen ötvöző kisportrékban villantja fel Sütő András a régiek, a nála idősebbek arcát, akik fiatal korában mentorai, pártfogói voltak, s akiktől oly sokat tanult újságírásban, lapszerkesztésben, kultúraszervezésben – és írástudói elhivatottságban. Kós Károlyét, akinek prózája „kovácsoltvaskapu-rengeteg”, „gótikus tornyok harangjainak szólása”, s akinél szerinte sűrűbb és kristályosabb történelmi levegőjű regényeket talán senki nem írt; Molter Károlyét, „a humanizmus zászló-tartóját”, a szatirikus Tomcsa Sándorét, a „szarvasíramú” logikájú Szabédi Lászlóét; a székelység helyzetét „második Orbán Balázsként”,

„tárgyilagos keserőséggel” felmérő – „a legjobb és legszerencsétlenebbek közül való székely regényíró, szabadverselő poéta, tudós történész és szociológus falukutató” – Böződi Györgyét; az ügyszolgálatot „kötelességperzselten” végző, „Erdély legnagyobb magyar publicistájaként” a kisebbségi jogegyenlőségért csatázó Kacsó Sándorét; a „magyarozdi Ikaruszként” a „falukozmosz tökéletes ismeretét” hordozó Horváth Istvánét; a mindenkori ifjú nemzedékek nemes törekvéseit felkaroló Balogh Edgárét; a legjobb óráiban az egy Gorkijhoz, egy Veres Péterhez hasonlítható Nagy Istvánét; a valóság-hű ábrázolásra, a riportrealizmusra törekvő Szilágyi Andrásét; az igazsághoz a „Kolhaas Mihály módján” mindenét elvesztítő Kurkó Gyárfásét – és így tovább. Elmesélve például Asztalos Istvánról – „a legnagyobb romániai magyar parasztlap”, a *Falvak Népe*, illetve a kitűnő gyermeklap, a *Napsugár* szerkesztőjéről, fémjelzőjéről –, hogy miképpen ígérte neki, a pályakezdőnek (a *Falvak Népe*-nél főszerkesztő-utódjának): ha valami érdemlegeset ír, „negyedik, tiszteletbeli Istvánnak” befogadják majd maguk közé a „három Istvánok” (Asztalos, Horváth, Nagy). Vagy hogy a „derű szikráit ontó” Asztalos István, akinek „humora az elesettség tragikumának Janus-arcát lobogta körül” – s amely sírást-kacagást keltő humor „az idők átvészeléséhez nyújtott mindenkori segítséget” –, egyszer a közösségi sorsirodalom „földhözköttöttségéről” (az „egyetemes érvényűben a *változat*” hitelességéről) elmélkedve-beszélgetve a homlokára csapott: „Ez az, barátocskám! Anyajegyes irodalom!” S még hozzátette – „jó, diótörő” nevetésével –: „Hogy én csak ma este is mi mindent tanultam magamtól!” Érdekes (olykor anekdotikus) adalékokkal, a korabeli polémiák és eszmeccserék lenyomatát őrző dokumentumanyaggal szolgálnak a háború után induló pálya- és nemzedéktársakhoz vagy a fiatalabbakhoz kapcsolódó jegyzetek, méltatások vagy vitairatok is – sokoldalúan megvilágítva a nyitottságában is következetes sütői irodalomeszményt. Bajor Andor parodisztikus társadalomkritikai humoreszkjeiben a „butaság trónfosztását”, Veress Dániel történelmi drámakísérleteiben a krónikási szándékot dicséri az író; Kányádi Sándor elkomoruló költészetében a valóságérzék diktálta hangváltásokat, a „közösségi gondjainkban virrasztó-vergődő lelkiismeret”

megrendítő versdokumentumait; Beke Györgynek az Orbán Balázséhoz fogható, „Orbán Balázs-i ihletésű, erdélyi magyar múltunkat feltáró, siralmas jelenünket jelző” hatalmas munkásságában pedig a megmaradáshoz (a nemzeti tudatkárosodás elhárításához) elengedhetetlen számbavétel egyedülálló elvégzését. Az erdélyi magyarság népeletének, „évezredes történelmének, kultúrájának írásos megörökítése, pusztuló – mert pusztított – szellemi kincseink begyűjtése” Beke György transzszilván régiókat bemutató szociografikus riportjainak, regényes életrajzainak óriási érdeme – az „etnikai üdözés”, a beolvasztás, az erőszakos „homogenizáció”, az elidegenítő-nyelvetlenítő tömeges kényszerasszimiláció elszenvetésének („Tündérkertünk pusztulásának”) ordas idején; azé a vándor-mindenesé, akinek neve hallatán annak idején „cenzorok és pártos hitnyomozók, karrieréhes szerkesztők, magyarfaló minisztériumi fejedelmek kaptak dührohamot. »Mit akar Beke az erdélyi magyarok számbavételével?!«”. Esméltető sokszempontúság és meggyőző célirányosság így társul Sütő András gondolatmeneteiben; hosszabb-rövidebb kommentárjaiban, alkalmi megnyilatkozásaiban – jubileumi köszöntő, ünnepi laudáló, végbúcsúztató, „kopjafás” emlékállító beszédeiben, írásaiban, nyílt leveleiben is. A tisztelet, a humanitás melegével szól alkotótársaihoz, íróbarátaihoz – és rólu(k) kik „társak a Gondban”). Elemez is, értékel is. A Forrás-nemzedék egyik mértékadója, Bálint Tibor nagy regénykompozíciói kapcsán „az anyanyelvűségben az ő csodálatos, mert tárgyyszerű és mégis poétikus nyelvezetét”, a drámai-látomásos epikai freskók művészségét méltatva domborítja ki az elhallgatott történelmi tragédiák, a legvéresebb aktualitások megbolygatásának úttörését – szemben az olyan divatos egyetemességtannal, amely nyomán „az értelmi és lelki közöny sarki éghajlata kifagyasztotta a Jelen konkrétumait, a szülőföld és az anyanyelv szavát”. Farkas Árpád konok-szenvedélyes lírájának egész hossz- és keresztmetszeti színeképét vázolván hangsúlyozza a „tündökletes esztétikai gazdagság”, a „váratlan gondolati-képi bőség”, a „szokványt hökkentő jelzők, metaforikus fogalmak szédületes rajzásának” költészetalkotó szerepét; hogy aztán az erkölcsi tartás (az „élő lelkiismeret”) minőségét taglalhassa a „férfias hűség

fortissimóiban”: ahogyan az „Erdélyi Nagy Télben” a költő „a föld alól is vigaszt remél a magunk megőrzéséhez”, s a hóba vágott alagutakkal a magyart a magyarhoz vezető önvédelmi küzdelemre serkent. Merész „virrasztó-víziókkal” kiáltva világgá „a nyelvijogfosztottak, a magyartalanításra ítélték közösségének kálváriáját”. Mert „végvári létben folyik a jákobi küzdelem a remény és rettenet angyalával, aki éjszaka száll alá rossz csillagzatunkból. Egyszer Isten arcával, máskor a haláléval”. Lét és nemlét határmezsgyéjéről szólítanak meg bennünket ezek a sorsproblémás gyötrelmek, kitágítva az irodalmi gondolkodás egzisztenciális kereteit; a problémaboncolgatás között pontos és gyémántossá csiszolt hitvalló, ars poeticának beillő irodalomszemléleti axiómákkal (kötődjenek ezek a megnyilvánulások Gaál Gábortól Balla Károlyig, Székely Jánostól Fodor Sándorig, Kabós Évától Csögör Andrásig, Szász Jánostól Szőcs Kálmánig, Magyar Lajostól Bogdán Lászlóig vagy az olyan személyiségekig is akárkihez, mint Vita Zsigmond, Faragó József, Nagy Pál, Domokos Géza, Huszár Sándor, Gálfalvi Zsolt, Páll Árpád, Kántor Lajos vagy Tőkés László és mások). Még egy pályakezdő novellista-dramatikus, Kincses Elemér Forrás-kötetének ajánlásakor is ilyesfélék felvetéséig, illetve leszögezéséig jut Sütő András, a hetvenes évek elején: „Mi más az író, ha nem az a torokon-ragadott reménység, akitől a szorongó lelkek sokasága azt várja, hogy nevében is szóljon?”; „Korok s ízlések, világnézetek és esztétikai rendszerek változásaiban az írás továbbra is hegyibeszéd marad.” S a prófétai, prédikatori igazságok hirdetése bajvívó hősiességet is megkíván vagy feltételez: ahogyan azt a Julianus-díja alkalmából üdvözölt székelyföldi író-publicista, Sylvester Lajos is annyiszor demonstrálta nemes harcaiban, a torokszorító fájdalmat gyakran a fufanggal oldva. Például amikor a nyolcvanas években (a „helységneháborúban”) már le se lehetett írni az erdélyi települések becsületes magyar nevét (még az amúgy is egyre korlátozottabb magyar nyelvű szövegekben sem), akkor Sylvester Lajos úgy cselezte ki a tiltó rendeletet, hogy cikkeinek aláírásakor a saját neve helyett a szülőfaluját használta: „Csernátoni” Lajos. „Anonimitásba vonult, hogy beköltözhessek egy tiltott, üldözött, tagadott, szent fogalomba, behúzódott oda, mint csiga a házába, a szülőfalu

nevébe.” S biblikus-mitologikus távlatok munkálnak, amikor zsögödi Nagy Imre varázslatos festészetéről (eme elementáris székely magyar „Népelet-Mindenségről”) esik szó, a Tamási, Bartók modellezte kötöttségekről („Ábel módra vissza is tért hamarosan ismerős fenyőfái, az ecsetje alá szelődült viharok közé”), sajtóságosan helyi és feltétlenül egyetemes értékek szintéziséről, s az égő csipkebokor revelációjáról: „...mikor a lángok közül az Úr hangja morajlott fel, a mitikus látomás Értelme; a gyűjtogató égi kéz nyomán a megértő üzenet: »Látván látám az én népemnek nyomorúságát...« Nagy Imre égő csipkebokraiból [...] sugárzik tudatunkba az elkötelezett művész összegezése: Íme, a föld, az ég, a pisztrángos patak, az erdő; az ember, akinek sorsában osztozom [...]” És krisztológiai hasonlattal minősül („a sokaság szeme láttára” és „füle hallatára”) „tonnás hegyibeszédnek” a szobrász Szervátiuszok alkotta páratlan farkaslaki Tamási-élmű, e csodálatos-grandiózus trachitfaragvány, sőt valószínű „mennykő”. Vagy Tamási Áron nevezetes szállóigéjének megrendítő parafrázisa egy kivételes színházrendező-jelenség emlegetésekor magasztosul újjá: „...ha azt mondjuk Tamásival: azért vagyunk a világon, hogy valahol otthon legyünk benne, Harag György minden színpadi megszólalásával azt mondhatta volna: azért vagyunk a világon, hogy az erőszakot, a fajmítosz bestialitását száműzzük belőle. S ha tinéktek, barátaim, vigasz és megtartó erő a megénekelte szülőföld pora: veletek vagyok magam is a ragaszkodásban ezzel a maréknyi hamuval, mely apám, anyám volt, és két fiútestvérem.” S egy másik rendező-fenomen – Szabó József Ódzsa – pedig úgy tudta színpadra állítani Sütő regényét, s Tamási és Bálint Tibor remekei, az *Ósvigasztalás*, illetve a *Sánta angyalok utcája* mellett úgy emelte katartikus történelmi jelentőségűvé az *Anyám könnyű álmot ígér* előadásait, hogy azok nyomán Erdély-szerte a székely paraszti közösség szenvedélyesen vitatni kezdte saját keserves tapasztalatait, „hogyan kellett volna tenni másként és jobban az ötvenes években.”

Sütő András ihletett credói nemcsak saját műveit: a régi és a huszadik századi erdélyi irodalom fő vonulatait is bevilágítják, besugározzák. Vallani és vállalni: programja, hite, missziója volt ez neki is. Amit a helikonistákról összegez: tör-

ténelemmel, erkölccsel, megélt és megteremtett igazsággal átítatott confessio az egyben. Tegnapot és márt – a vétetés és a megérkezés szellemmagaslatait zendítő igék. „Mit hirdettek meg Kós Károly(ék) Kiáltó Szavai? Ébresztő szavak voltak az országdarabolás utáni eszméletlenségben. Új Erdélyország építésére serkentő szavak voltak akkori – teljesen kifosztott állapotunkban, főleg remény, bizakodás, lelki talpraállás dolgában. Nemzeti tudatunkat erősítő szavak voltak azok, a már régen eltervelt, távlati stratégia szerinti magyartalanításunk vészszakában. [...] Olyan időben, mikor az elszakított nemzetrészek önazonosságának védelmében drámai veszteségek gyöngítenek minket, sajnó nosztalgiával merülhetünk el újból és újból a helikonisták ma is élő-ható örökségében. Nem vigasz, hanem fájdalmas tanulság, hogy az önmagát ismétlő történelem súlya alatt ma is azokat tarthatjuk sorsunk leghitelesebb kimondóinak, énekeseinek és krónikásainak, akik Kemény János várában ismerték föl végvári létünk követelményét az irodalomban is: a magunk megőrzésének parancsát.”

*

A nyelvet létesítő és a nyelvben létesülő kulturális közösség történelmi kontinuitásához a kollektív emlékezet religiozitása ugyancsak feltétlenül szükséges. (A „szokatlanul tartós fennmaradás [...] esetei – a szamaritánusoktól a baszkokig – egytől-egyig ugyanazt a képet mutatják: az etnikai identitás egy sajátos vallási beállítottsággal fonódik össze” – Jan Assmann.) Az *Anyám könnyű álmodt ígérben* a valóságos tények hullámverését a történelemviselt parasztsors archaikus („nagy-pénteki” levegőjű, ugyanakkor „újfajta zoltároskönyv lapjaira” jellemző) misztériuma lengi körül. A temetői – halottak napi – „világítás”, a gyertyagyújtás az összefogás s az eredet- és hovatarozás-tudat nélkülözhetetlenségére int: „Vedd el az emberektől a megemlékezés jogát, s már kettébe is vágjad őket”; „Rongy ember, aki nem tiszteli az elődeit és a halottait”; „aki menet közben, mint fölösleges terhet, eldobálja a halottait”; „A kárpitos az apjára emlékezik, aki azt mondta neki: Jeretek majd ki a síromhoz világítani, nem azért, hogy engem lássatok, vagy én lássak valamit, mivel a föld betömi a szemem, hanem hogy a saját ar-

cotokra hulljon a gyertya világa.” (Hasonlóképpen szembesülnek a szegény székely falu halottai és elevejei Bözödi György *Halott-világítás* című novellájában is.) A temető mint a vallási és kultikus tradíció kitüntetett színhelye, egyben rituális emlékezhely is; olyan „lieu de mémoire”, amely közvetlenül érintkezik az eternitás végtelen téridejével, miközben az emlékezés retrospekciója (a halottak közelségében is) az egymást számon tartó élet prospektív és kötelességszerű továbbvitelének az abszolút alapját teremti meg. Rávilágítva egyúttal az individuum kollektív megelőzöttségének (kierkegaard-i aspektusból is, miszerint az életünket előrefelé éljük, de visszafelé értjük meg), egyszerűsmind folytatólagos kollektív szubszisztenciájának az áthághatatlan törvényszerűségére – minden, a történelemben megálló nép sorsában. Érzékenység és érzékfölköttség (immanencia és transzcendencia) feszültségében, komplementer kettős egységében. A temetőföld kiváltképpen ráébredt: „A világ alapja a föld, a föld meg áthatja a világot. [...] A világ a földön való nyugvásában arra törekszik, hogy felülemelkedjék a földön”; a „világban otthonának alapját a földre és a földbe helyezi a történelmi ember” (Heidegger). (Ha „netalán az úrig nem sikerül szállnunk, / s e rögös földre mégis visszatérnénk, / csak lábujjhegyen, halkan! / apáink hűlő, drága arcán járunk” – Farkas Árpád.) S aki „hú marad a földhöz, az megmarad, annak *tartama* van”; aki viszont elidegenedik tőle, az elveszíti önazonosságát, az összefüggést föld és lélek között, s „lényének sötét, anyai, földszerű ősokával” (Carl Gustav Jung). (Aki „nem vesztette el a földdel való szerves kapcsolat érzését, sohasem lehet annyira lelke aljáig romlott, mint az ellentétes embertípus” – ahogy Tamási Áron leszögezi. Másképpen ugyanő: „Miénk a fény, amit lelkünkbe fogadunk; s a föld, amelyen élünk és meghalunk.”) Hűség, kötődés, ragaszkodás az otthonlét, az otthonosság metafizikai lényegéhez („Azért vagyunk a világon, hogy valahol otthon legyünk benne” [Tamási]); „addig élünk, amíg módunkban áll visszafelé tekinteni”; „benne van minden lehetőség” – rögzíti Sütő András is. „Gondoljunk arra a visszavonhatatlan veszteségre, melyet a parasztság – e par excellence emlékezetközösség – vége jelent” (Pierre Nora). Akár külső erőszakos felszámolás, megsemmisítés, akár belső önfeladás, önelvesztés (vagy mindkettő) által. A gondolkodó Sütő

András ezzel szemben viaskodik (sok ezer éves univerzális őstudás jegyében: „Tiszteld atyádat és anyádat, hogy hosszú ideig élj azon a földön, amelyet az Úr, a te Istened ad tenéked” – 2Móz. 20: 12.; „Ha valakinek fia elfogadja azt, amit az apja mond, annak egyetlen szándéka sem vall kudarcot; gyermekeihez éppen úgy fog beszélni, mint ahogy a tudást apjától hallotta” – az óegyiptomi Ptah Hotep; lásd Hamvas Béla *Anthologia humana* című bölcsességgyűjteményében). Sütő András regényében ódon prédikatori zengéssel, protestáns-puritán gyökerű szolgálatéthosz szellemében, tántoríthatatlan meggyőződéssel hangzik föl a közösségszilárdító erkölcsiség szózata: „...az embernek, ha kivonul az árnyékvilágból, embert kell maga helyett állítania. Az életnek, mint kenyéradó gazdának, így kellene szólnia: Elmész hát, szolgám? Akkor szolgát állíts a helyedbe!”

Ez a személyiség-, szociál- és nemzetpszichológiai (komplex ön- és létismereti) alapvetés a maga szigorú intonációjában éppoly revelatív, mint a nagy íróelőd, Tamási Áron éteri derűben és lélekemelő sorstudatban fogant létösszegzése (*Szülőföldem* című szociografikus regényvallomásában) a népi világképről, amely a közösségi létezés mitikus és örök törvényét, a transzcendens szubjektivitás mindenhatóságát az élet objektív ontikus körforgásában látja betelni: „Nem kezdetet lát a születésben és nem véget a halálban, hanem csak személyi változást mind a kettőben. S nemcsak az embernek emberhez való kapcsolatát szabályozza, hanem a szövetséget is, melyet a természettel és az Istennel mindnyájunknak meg kell kötnünk. Valóban olyan életforma ez, melyben a közösség az első és legfőbb személy s lelkében változatlan, csupán az atyák és a fiak cserélik egymást.” A közösség metafizikáját megalapozó és szavatoló szerves univerzalizmus, az archaikus (a mágikus és keresztény szinkretizmust involváló) mitologizmus és organicizmus mély bölcséleti axiómái ezek, amelyek Tamási írói világszemléletét döntően meghatározták. (Hiszen a létmisztérium evidenciája szerint a szakralitás ígézetében működő tradicionális és szerves kultúrákban – Mircea Eliade pontos megfogalmazása szerint is [*A szent és a profán*] című munkájából –: „Az emberi életet nem szokás két semmi közötti rövid időbeli tüneménynek érezni.”)

Szemben viszont a „szabadverseny” önző materializmussal, amely Tamási szerint „az anyagi javak mohó megszerzésében és az anyagi hatalom féktelen vágyában mellőzte az igazság és az erkölcs szabályait”, s a huszadik századra „olyan világot teremtett Európában, amelyet sem erkölcsös emberek, sem öntudatos nemzetek nem tudtak s nem is tudhattak tartósan elviselni”. A globális anyagelvűség nemzetföltöttségé így tehát morális kudarcot vallott, „az emberiség, mint gyakorlati közösség, csupán illúzió: egyedül a nemzeti közösség az, amelyből és amelyre építeni lehet”; az „emberiség eszme csupán, mely él és mindig élni fog az emberi lélekben, de ezt az eszmét igazán szolgálni csak az tudja, aki maradandó formában fejezi ki nemzetének építő erőit”. Gyógyírt tehát az jelent, „ha Istennel való kapcsolatunkat megtartjuk és gondozzuk; ha benne élünk a teremtett világban, a fákkal, a virágokkal, az éggel és a földdel együtt; s ha olyan társadalmat alkotunk, amelynek tagjai rendezték már a viszonyukat az Istennel és a természettel”. „Az egészséges és termékeny világnézetnek ugyanis három örök tényezője van az emberi lélek számára: az Isten, a természet és a társadalom. Emberhez méltó élet csak akkor képzelhető el, ha a lélek e három tényezőhöz való kapcsolatát megnyugtató módon rendezni tudja.” Az ősiségben gyökerező népi világkép alapozza meg tehát az autentikus nemzeti eszmét és conatust, amely „derűs és egészséges magyart akar; ilyen magyarokból igazságos társadalmat; és a társadalom fölé nemzetet, melyet minden magyar a magáénak érezhet, mint a csillagos eget”. *Gond és reménység* ez együtt: lélek és test, kultúra és anyagi rend között a megfelelő egyensúly és harmónia helyrehozatalát, kívánatos és sürgető restitúcióját tekintve is. („Lélek és test: együtt a földi élet. Ha a kettő közül válságban van a lélek, mert szabad és természetes életformáját elvesztette, akkor a test világában is bizonyára zavarok vannak.” Test és lélek szoros duális egységének ezt a genuin kívánalmát egyébként számtalan formában, s az esszén kívül minden más műfajban is hangoztatja az író; regényben: „...ne éljen többé külön a test és külön a szellem...” [*Ragyog egy csillag*]; drámai színjátékban: „...az ég nincs külön a földtől, mert egyik a másikra borul, és egybeköltöznek, mint a test és a lélek! Isten műve ez!” [*Vitéz lélek*];

„...a test és a lélek együtt teszik az embert. Nő és férfiú együtt alkotja az emberiséget; s az ég és a föld a világot...” [Hegyi patak]; novellában: „...egy kereszt fénylik a föld felett, a két szára egyenlő: olyan, mint egy pluszjel, amellyel össze akarja valaki adni az eget és a földet.” [Okkersárga Ábrahám] De test és lélek együttes védelmi szempontja analogikusan és metaforikusan ugyanakkor a nemzetegészre, a nemzeti létezésre vetítve „a kard és a könyv” szerepének az egyenrangúságát, a „könyv fegyverének” a felértékelődését is jelenti. [Magyar könyv] – A modernitás identitástépázó (sőt identitáskolonializáló – ld. erről legújabban Dani Erzsébet: *Identitásgyarmatosítás Erdélyben – Identitásdrámák és interkulturális stratégiák a Trianon utáni székelymagyar irodalomban*, Csíkszereda, Pro-Print Könyvkiadó, 2016), önazonosság-sorvasztó folyamatai által a „színes és erkölcsös egyéniség helyébe a tömegember lépett, az értelmes és sokszor művelt szolgál, ki felülről veszi azokat a véleményeket, amelyekre dühös meggyőződését alapítja”. Az összhang megbomlott, a vagyongyűjtő „kapzsi vágy” igázta le az életet, a „lehetőleg egyforma és célszerű” házak, városok építésével, az „embert és szerszámokat” tömegben gyártó erőszakkal – s közben „olcsó mutatványokkal” elvakítva a népet, hogy „a kalmárok gazdagodni jobban tudjanak”. Ez a korszak „kultúra helyett társadalmi műveltséget adott nekünk, csillagok helyett géppel kápráztatott, nyugalom helyett rohanást ajánlódzkodott, bölcsesség helyett tudományt, természet helyett parkot és állatkertet, Isten helyett aranyat”. („Szórd szét kincseid – a gazdagság legyen te magad”; „A teljes tudás: adat-nélküli” – halljuk ugyanekkoriból *A teljesség felét* komponáló Weöres Sándortól is.) Azaz „egyedül a lélek tesz emberré minket, tartalmánál fogva”, amelynek „színe és jellege van: egyéni színe és magyar jellege”.

Éles történelemfilozófiai és társadalomkritikai fejtegetései Tamásit a kor nagy válságelemző, krizeológiai (értelmiségi-közérzeti) kontextusába helyezik, Hamvas, Várkonyi, Kodolányi, Németh László és a többiek mellett a fősodratú európai gondolkodástörténet közegébe is. Ahogyan például *A mesebeli szellem fenomenológiájához* című 1945-ös értekezésében Carl Gustav Jung értelmezi a mítosz és az archetípusok természetes összjátékában megnyilatkozó emberi lélek mi-

nőségtartalmait, s a vallási képzetek archaikumát is jelentő szellem őseredeti jellegét: szinte ugyanazokat a szavakat is használja a személyiségredukáló eltömegesedés jelenségének a bírálataira, mint Tamási Áron. Figyelmeztetve a „felülvalkodás” veszélyére, ami „annál nagyobb, minél jobban lebilincseli a külső tárgy az érdeklődést, s minél jobban feledésbe merül, hogy a természethez fűződő kapcsolataink differenciálódásával kéz a kézben kellene járnia a szellemhez kapcsolódó viszonyunknak a nélkülözhetetlen egyensúly megteremtése végett. Ha a külső tárgyat nem ellensúlyozza belső ellentéte, akkor gátlástalan materializmus üti fel a fejét, örült önteltséggel vagy az autonóm személyiség kihalásával társulva, mely utóbbi amúgy is ideálja a totális tömegállamnak”.

A legtágabb horizontú, emberiségtávlatú metafizikai elmélekedések igazolhatják tehát a szűkebb vonatkozású közösségföltő gondolatokat is. Hogy például a „nép élete gazdag és széles, Isten és a csillagok éppen úgy élnek benne, mint a valóságos lények. A népi író éppen ezért csak egyetemes arcú műveket bír alkotni”; „itt egy új világképről van szó. Ennek szerves elemei: az ember, a föld, melyen az ember él, és az Isten”. Hogy „minden nép elvesz, amely magát elveszti”. Hogy „az országhatárok felett van egy lelki és szellemi egység, egy erkölcsi közösség, amely a világon szétszórta élő magyarokat egybekapcsolja és lelki impériumban egyesíti”. Hogy az író „lelkiismerete és nemzete előtt nemcsak azért felelős, amit írásban és szóban hirdet, hanem azért is, amit mások az ő hallgatása fölött népével cselekednek”. S hogy ha például Erdélyben „a román pártok és uralkodó osztály világnézeti különbség nélkül egyaránt részt vesz a mi népünk sanyargatásában, akkor nekünk is egyetemlegesen s világnézeti különbség nélkül kell védekeznünk”. Annak az írástudónak a megnyilatkozásai ezek, aki az őshagyományba ágyazott egyetemesség jegyében vallotta: mindez az univerzalitás „misztikus és metafizikai vonásokat ad írói műveimnek, melyet mindig ki is akarok fejezni”. Magas- és mélykultúra kodályi, bartóki szintézisével rokonságban, a „nemcsak zeneművészeti, hanem társadalmi, sőt világnézeti” jelentőségűnek tekintett bartóki modell szerinti művészetszemlélet manifestációjaképpen. Czine Mihály szerint is hőse-

ivel Tamási Áron azt példázza, hogy miként „kell élni minden időben, még a setétségben is sugárasan, csillagosan”. Azonban éppen ez az a „remény a bajban”, amely egyre kétségesebbé válik az idők során: eluralkodik a fenyegetettségtudat meg a romló körülmények zord levegője – s fokozódik a veszély mértéke. Ugyancsak Czine Mihály tapint rá: „Tamási még úgy tudta, nem tűnhet el nép, az ábeli lélek, a lelkében igaz ember győz a setétség erőin is, Sütő Andrást múltai máglyákra is figyelmeztette a történelem: elveszhetnek sajnos a tiszták is. Olyan problémákat görget fel a mélységből, amelyekkel Tamási Áron ifjabb éveiben még nem is nagyon találkozhatott.” A poétikai szempontból (a folklorisztikus, fabulisztikus, balladisztikus színjáték minőségjegyeire tekintettel) a leginkább Tamási-párhuzamokat vagy legbőszégebb összehasonlítási lehetőségeket felvonultató *Advent a Hargitán* is fájdalmasan látja ezt. Tamási ezerarcú lírai varázslata, figuráinak bája és szépsége, fénylő és pazar nyelvisége alakul itt újjá, a mágikus-büvöletes ősiséghez, a hely szelleméhez való ragaszkodás ígéző-tragikus fenségétől (*Ősvigasztalás*) a falakat-hegyeket mozditó tündökletes szerelem örök és tiszta hűségén és transzcendenciáján (*Énekes madár*) keresztül az egzisztenciális súlyú szerepcsere tudathasító gyötrelméig és katalizmájáig (*Csalóka szivárvány*). De bármennyi is a Tamásira villantó szikrázó kedv és derű, a mitologikus ősbizalom, a határtalan lelki összetettséget tükröző humor és mókázás, sőt olykor himnikus öröm: a dráma egész légkörét döntően a „planctus”-os, gyászos siratóénekszerűség, a „nekünk a legszebbik estét feketeszínre festették” (csángókesergős, székely-keserves) közérzete hatja át; a boldogtalanságra, elátkozottságra, az örökös bujdosásra, otthontalanságra, szétszórattatásra kényszerültség, kárhoytatottság borús illúziótlansága határozza meg. Ezért is lehet talán, hogy elődjéről szólva Sütő András maga a nyersebb és konkrétabb valóságanyagra, földközeli realitásra támaszkodó író vonásait emeli ki – ezekre a jellegzetességekre élénkebben rezonálva. A plasztikus valóságvonatkozást, az otthonteremtés primer valóságvonzalmait és megkötő empiriáját hangsúlyozza; a varázsos báj és játék könnyedebb zenéjét, kedélyét áthangoló, aláfestő keserű drámaiság komorabb tónusait, a „karmos

kacagás” megbújó riadalmait. S felpanaszolva, hogy mennyiszor kellett megküzdeni „az egész helikoni gárdát” denunciáló rágalmakkal, harcolni a „miszticizmus”, a „nacionalizmus” vádjával támadott Tamási Áron „rendes feltámadásáért” is, és kifejtve, hogy a nagy székely klasszikus („akár a legendabeli honalapítók”) hogyan kereste mindig „az OTTHON felé vezető utakat”, „ár ellen úszva” „a mindennapok tiszta vizeit, s mindig a forrás közelében” – s vigaszt „jégcsapos évszakban az otthoniasság káprázatával”. Rámutatva ugyanakkor e „szomorúságos”-„kacagásos” világszemlélet tágasságára, az egyszerre „minden ízében székely és általánosan emberi” tulajdonságaira, regionális, nemzeti és egyetemes látásformák harmóniájára. És kipellengérezve a Tamási negyven évvel ezelőtti farkaslaki temetését kísérő rosszindulatú és ostoba gáncsoskodás körülményeit (de közben, mintegy ellenpontjaként mindennek, közreadva a szertartáson elhangzott lélekemelő népi halottsirató ének Tamási Gáspár lejegyezte szövegét is), s a kilencvenes évek végén szintén és még mindig (most megint, ugyan részben másféle közönyösséggel, „nemzeti nihilizmussal”, „gyökértelenséggel”, széthúzással és külső-belső ellenségességgel szemben) magyarázni kényszerülve a száz éve született Tamási Áron bátor, egy „kollektív árvaságra ítélt emberi közösség” önrendelkezését követelő, „jégtörő gondolatainak” aktuális érvényét; hogy „Emberek! Mind magyarok vagyunk!” Olyan helyzetben, amikor – az idézett Tamási szellemes szavai szerint – „a háború előtt [...] az a magyar ember volt a nacionalista, aki egy más nemzetiségűnek a fejére ütött; negyvenöt óta pedig az a magyar ember a nacionalista, aki feljajdul, amikor egy más nemzetiségű neki üt a fejére”. És olyankor – az ezredfordulón is –, amikor még mindig a magyarok kiszolgáltatottságán kell borongani; ahogy nyilatkozta: „Az keserít, hogy Erdélyben ugyanazt a magyar sorsot hagyom magam mögött, mint amelyikbe beleszülettem.”

Számunkra mindenesetre csak e két szellemóriásunk életműve is példa és tanítás lehet: hogy mindennek ellenére eltéphetetlen szálakkal érdemes összefonódnunk mindazzal, ami köt és emel: köt a bennünk és emel a fölöttünk lakozó örök értékekhez.